

УДК 347.62

Я. В. Новохатська,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ЗАГАЛЬНІ УМОВИ НАДАННЯ УТРИМАННЯ У ШЛЮБІ Й ПІСЛЯ ЙОГО РОЗІРВАННЯ

У статті аналізується правове регулювання відносин по утриманню у шлюбі і після його розірвання. Основна увага приділяється загальним умовам надання утримання одному з подружжя.

Ключові слова: подружжя, права та обов'язки подружжя, права та обов'язки по утриманню, утримання.

Остання кодифікація сімейного законодавства привнесла суттєві зміни до правового регулювання відносин подружжя по утриманню, що стало багато в чому результатом суспільної переоцінки соціальних пріоритетів у сімейних відносинах у цілому. Уперше закріплено (а) право чоловіка на утримання у випадку проживання з ним дитини; (б) право на утримання жінки й чоловіка, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу; (в) взаємна участь дружини, чоловіка у витратах на лікування; (г) право на утримання економічно залежної сторони подружніх відносин після розірвання шлюбу та ін. У зв'язку із цим сутність окремих правових категорій, конструкцій і механізмів регулювання відносин подружжя по утриманню істотно змінилася, набувши нового значення. Указані пра-

вовідносини завжди становили предмет уваги науковців, зокрема Л. В. Афанас'євої, Л. В. Липець, З. В. Ромовської. Тому аналіз новел правової регламентації зазначених відносин подано у статті з урахуванням правових традицій і накресленням перспектив розвитку.

Загальні умови надання утримання у шлюбі й після його розірвання є основоположними й визначальними у впорядкуванні відносин по утриманню в цілому, до яких належать: а) непрацездатність одного з подружжя; б) потреба в матеріальній допомозі (нужденність); в) спроможність другого з подружжя надавати матеріальну допомогу (ч. 2 ст. 75 СК України).

Непрацездатність особи призводить до обмеження її життєдіяльності й потреби в соціальному захисті. У сімейному законо-

давстві непрацездатність визнається за одним із двох критеріїв – віковим або медичним. Відповідно, непрацездатними вважаються 2 категорії осіб – особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку, й інваліди (ч. 3 ст. 75 СК України).

За загальним правилом до першої належать особи, які досягли 60 років. Окремі умови призначення пенсії для жінок встановлюються законом (ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 червня 2003 р., № 1058-IV [1; 2003. – № 49 – 51. – Ст. 376]). Особи, які отримали право на пенсію раніше (наприклад, за вислугою років, у зв'язку із зайнятістю на шкідливих або тяжких роботах та ін.), не набувають права на утримання до досягнення загального пенсійного віку. Статус непрацездатної за віком особи не змінюється з огляду на можливість працевлаштування.

Другу категорію непрацездатних осіб становлять інваліди. Залежно від ступеня стійкого розладу функцій організму, зумовленого захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, й можливого обмеження життєдіяльності при взаємодії із зовнішнім середовищем унаслідок втрати здоров'я, особі, визнаній інвалідом, встановлюється I, II або III група інвалідності (ч. 3

ст. 7 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 6 жовтня 2005 р., № 2961-IV [1; 2006. – № 2 – 3. – Ст. 36]). Інвалідність встановлюється при стійкому порушенні працездатності, яке призвело людину до необхідності припинити трудову діяльність, призупинити її на тривалий період або значно змінити умови праці.

Праву трудовому й соціальному забезпеченню відоме поняття «*тимчасова непрацездатність*», що означає неможливість за станом здоров'я виконувати роботу впродовж відносно невеликого проміжку часу. Випадки тимчасової непрацездатності залишалися за межами регулювання КоБС України. В СК України цю прогалину ліквідовано шляхом закріплення окремої норми про взаємну участь подружжя у витратах на лікування. Дружина й чоловік зобов'язані брати взаємну участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом одного з них (ст. 90 СК України). Право на утримання в цьому випадку не виникає. Непрацездатність може наступати під час шлюбу, а також до його укладення. Якщо цей факт або тяжке захворювання було приховано при реєстрації шлюбу, права на утримання може бути позбавлено або обмежено певним строком за рішенням суду (ст. 83 СК України). Особа, яка стала

непрацездатною внаслідок протиправної поведінки свого подружжя, має право на утримання незалежно від права на відшкодування шкоди, завданої здоров'ю (ч. 6 ст. 75 СК України, ч. 3 ст. 1195 ЦК України).

Необхідною умовою для виникнення права на утримання є також *потреба в матеріальній допомозі (нужденність)*. Особа вважається потребуючою матеріальної допомоги у випадку, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання її майна, інші доходи не забезпечують їй прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 4 ст. 75 СК України). Категорія «прожитковий мінімум» закріплена в Законі України «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 р., № 2017-III як вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини і збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [1; 2000. – № 48. – Ст. 409]. Прожитковий мінімум законодавством устанавлюється щорічно. На 2012 р. у розрахунку на місяць для осіб, які втратили працездатність, він становив: з 1 січня – 822 грн, з 1 квітня –

838 грн, з 1 липня – 844 грн, з 1 жовтня – 856 грн, з 1 грудня – 884 грн (ст. 12 Закону України «Про Державний бюджет України на 2012 рік» від 22 грудня 2011 р., № 4282-VI [1; 2012. – № 34 – 35. – Ст. 414]).

У сімейному законодавстві термін «нужденність» визначено вперше. З одного боку, це внесло деяку визначеність у відносини по утриманню, з другого – викликало додаткові складнощі. Основна проблема полягає в тому, що норма ч. 4 ст. 75 СК України не дозволяє враховувати можливі варіанти життєвих ситуацій, виключаючи альтернативу. Нужденність прямо співвідноситься із забезпеченістю людини коштами в розмірі встановленого законом прожиткового мінімуму. Таким чином, повноваження суду у з'ясуванні факту потреби в матеріальній допомозі фактично зведено до підрахунку розміру заробітної плати, пенсії, доходів від використання майна, інших доходів особи і визначення їх співвідношення з прожитковим мінімумом.

Якщо суд, узявши до уваги всі джерела, що складають дохід непрацездатного подружжя, дійде висновку, що він забезпечує прожитковий мінімум останнього, право на утримання з боку другого подружжя не виникає. Утім, непрацездатна особа може потребувати матеріальної допомоги й у випадку, якщо вона за-

безпечена коштами у відповідному розмірі або навіть у такому, що перевищує прожитковий мінімум. Із законодавчого тлумачення прожиткового мінімуму виходить, що такої вартісної величини достатньо у випадку нормальної життєдіяльності людини, оскільки у дефініції цього поняття йдеться про *збереження* здоров'я, *мінімальний* розмір товарів і послуг, задоволення *основних* потреб та ін. Однак непрацездатна особа крім задоволення звичайних потреб вимушена робити додаткові витрати (зокрема, на відновлення здоров'я, лікування, оплату стороннього догляду), щоб хоча б наблизити своє життя до нормального. Розміри необхідних витрат різні залежно від ступеня непрацездатності, місця проживання, інших умов життя людини. Отже, встановлюваний Держбюджетом щорічний прожитковий мінімум не може служити жорстким критерієм, однаково рівним для всіх. Необхідно надати більш широкі повноваження судовим органам у з'ясуванні наявності в особи потреби в матеріальній допомозі. Прожитковий мінімум може лише братися за основу при прийнятті ними рішення з урахуванням усієї сукупності фактичних обставин конкретної справи.

Третьою умовою виникнення права на утримання є *спроможність другого з подружжя*

надавати матеріальну допомогу (ч. 2 ст. 75 СК України). У законі не визначено, за яких умов другий з подружжя вважається здатним надавати матеріальну допомогу. Безсумнівно, особа може вважатися такою, якщо сама не потребує її. Із положення ч. 4 ст. 75 СК України випливає, що особа не є нужденною й, відповідно, є здатною надавати матеріальну допомогу іншому з подружжя, якщо її заробітні плати, пенсія, доходи від майна, інші доходи забезпечують прожитковий мінімум, закріплений у Держбюджеті. При цьому береться до уваги рівень доходів саме цього з подружжя, що ускладнюється поширенням законного режиму спільної сумісної власності на заробітну плату, пенсію, інші доходи (ч. 2 ст. 61 СК України). Дійсний рівень доходів платника встановлюється на підставі даних декларацій про доходи, довідок про заробітну плату, свідчень свідків та інших доказів. Суттєве значення має наявність у платника аліментів на інших осіб, яких він за законом зобов'язаний утримувати (дітей, непрацездатних батьків, повнолітніх дочки, сина, подружжя в повторному шлюбі). Суд визнає відповідача нездатним надавати матеріальну допомогу, якщо внаслідок виконання обов'язку по утриманню він сам виявився би нужденним. Право на утримання не може з'явитися

одночасно в обох – чоловіка і дружини. Жодне з них не може бути зобов'язаним надавати допомогу другому, якщо сам потребує матеріальної допомоги.

Право на утримання може мати місце в період шлюбу або з його розірванням. Кожен випадок різниться своєю специфікою. Право на утримання, що виникло під час шлюбу, не припиняється у зв'язку з його розірванням (ч. 1 ст. 76 СК України). Воно припиняється за загальними підставами, окресленими законом (ст. 82 СК України). Колишній чоловік (дружина) може бути також позбавлений цього права, воно може бути обмежено строком (ст. 83 СК України).

Для одержання права на утримання після розірвання шлюбу необхідний такий самий набір умов, що й під час шлюбу, тобто непрацездатність, потреба в матеріальній допомозі (нужденність) і спроможність другого з подружжя надавати матеріальну допомогу. При цьому визначальною виступає перша умова: вид непрацездатності (пенсійний вік/інвалідність), причина й час її настання, співвідношення з моментом розірвання шлюбу. Самостійного значення набуває і тривалість спільного проживання сторін у шлюбі. Залежно від указаних обставин варіюються можливість виникнення і тривалість існування права на утримання.

Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною в період шлюбу або протягом одного року після його розірванням (абз. 1 ч. 2 ст. 76 СК України). Може статися, що один з подружжя став непрацездатним під час шлюбу, однак не набув такого права через брак інших необхідних умов – його нужденності або спроможності другого з подружжя надавати йому утримання. Пізніше сторони розірвали шлюб, і непрацездатна особа в силу життєвих обставин почала потребувати матеріальної допомоги або ж другий з подружжя став спроможним його утримувати. Якщо всі необхідні факти «зібралися» разом після розірвання шлюбу, тоді й має місце право на утримання. Аналогічно вирішується питання у разі виникнення непрацездатності одного з подружжя невдовзі після розірвання шлюбу. Необхідний складник юридичної підстави для одержання коштів від колишнього подружжя без яких би то не було додаткових умов – це настання непрацездатності протягом одного року від дня розірвання шлюбу. Вид непрацездатності (пенсійний вік/інвалідність) при цьому не має вирішального значення (абз. 1 ч. 2 ст. 76 СК України).

Якщо особа стала непрацездатною зі впливом одного року з

моменту розірвання шлюбу, право на утримання виникає, якщо її непрацездатність пов'язана: (а) з інвалідністю, як наслідком протиправної поведінки іншого подружжя в період шлюбу (абз. 2 ч. 2 ст. 76 СК України) і (б) з пенсійним віком, який настав не пізніше ніж через п'ять років після розірвання шлюбу за умови, що подружжя спільно проживали в шлюбі не менш десяти років (ч. 5 ст. 76 СК України).

У першому випадку значення має той факт, що інвалідність спричинена саме протиправним діянням іншого з подружжя. Суд установлює причинний зв'язок між протиправною поведінкою й інвалідністю. Обов'язковою умовою є час учинення протиправної поведінки – в період шлюбу. Якщо шкоду здоров'ю заподіяно після його розірвання, право на утримання неможливе. Строк виникнення інвалідності у співвідношенні з моментом розірвання шлюбу обмежено одним роком.

У другому випадку, пов'язаному з досягненням пенсійного віку, часова межа для констатації непрацездатності встановлена у п'ять років з моменту розірвання шлюбу. Має також значення фактична тривалість шлюбних відносин сторін. У законодавчій нормі йдеться про десять років спільного проживання, а не формально-го існування шлюбу. У букваль-

ному смислі спільне мешкання, звичайно, не обов'язкове (ст. 56 СК України). Право ж на утримання має місце за умови, що непрацездатна особа є нужденною, а її колишній чоловік (дружина) здатен надавати допомогу. На жаль, закон цієї умови не містить, що, звичайно, є упущенням законодавця.

Наступний окремих випадок, передбачений ч. 4 ст. 76 СК України, суттєво відрізняється з попередніми, оскільки *право на утримання* в цьому разі існує *незалежно від працездатності*. Значення надається тому факту, що протягом шлюбу один з подружжя не мав змоги отримати освіту, працювати, посісти відповідну посаду у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, доглядом за членами сім'ї, хворобою або іншими впливовими обставинами. У нормі СК наводиться приблизний перелік причин, що можуть стати на перешкоді одному з подружжя у набутті певного професійного й, відповідно, соціального статусу. Окрім них суд може визнати істотно значимими, наприклад, виконання в інтересах сім'ї обов'язків по спадковому договору чи договору довічного утримання, соціально значущих зобов'язань тощо.

Визначальною ознакою є здійснення відповідних дій в інтересах сім'ї на шкоду особистому

росту. У разі розірвання шлюбу така особа виявляється у менш сприятливому становищі, аніж той з подружжя, який набув певного професійного рівня, будучи за спільною домовленістю в тій чи іншій мірі звільненим від виконання сімейних обов'язків за рахунок зусиль іншого. І хоча в сімейному праві здійснення функцій по вихованню дітей і веденню домашнього господарства традиційно цінується не менше матеріального забезпечення сім'ї, закон так безпосередньо став на захист інтересів економічно залежної сторони у шлюбі вперше. У юридичних наукових джерелах ця новела отримала діаметрально протилежні оцінки. Одні вчені відмічають це правило як одне з найпрогресивніших серед положень СК України, інші сумніваються в його обґрунтованості, доцільності і своєчасності. У зарубіжному сімейному праві механізми захисту інтересів більш слабкої сторони у шлюбі вироблено здавна. Розвиток українського сімейного законодавства в цьому напрямку слід визнати позитивним.

За наявності передбачених законом обставин право на утримання в цьому випадку виникає з моменту розірвання шлюбу і триває протягом 3-х років. Внаслідок порушення сімейних зв'язків матеріальна забезпеченість економічно залежної сто-

рони попадає під загрозу, яка, не маючи самостійних фінансових важелів, не в змозі підтримувати той рівень життя, який подружжя досягли взаємними зусиллями, а для набуття певного професійного рівня потрібен неабиякий час. Тому варто визнати справедливим законодавче закріплення обов'язку протягом трирічного строку утримувати того з колишнього подружжя, який потребує матеріальної допомоги, якщо другий здатен її надавати. Якщо позов про стягнення аліментів на утримання подано до суду зі спливом деякого часу з моменту розірвання шлюбу, вони присуджуються тільки за період, що залишився до закінчення 3-річного строку. Суд може прийняти рішення про стягнення аліментів за минулий час, але не більш ніж за один рік (ч. 2 ст. 79 СК України).

Права й обов'язки подружжя не мають місця у випадку недійсності шлюбу. Сума аліментів, сплачених у такому шлюбі, вважається отриманою без достатньої правової підстави й підлягає поверненню згідно з Цивільним кодексом України, але не більше ніж за останні 3 роки. Такі правові наслідки застосовуються до особи, яка знала про перешкоди до реєстрації шлюбу, але прийшла від державного органу реєстрації актів цивільного стану (ст. 45 СК

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

України). Особа, яка не знала й не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, має право на

аліменти згідно зі статтями 75, 84, 86 і 88 СК України (п. 3 ч. 1 ст. 46 СК України).

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України.

ОБЩИЕ УСЛОВИЯ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ В БРАКЕ И ПОСЛЕ ЕГО РАСТОРЖЕНИЯ

Новохатская Я. В.

В статье анализируется правовое регулирование отношений по содержанию в браке и после его расторжения. Основное внимание уделяется общим условиям предоставления содержания супругу.

Ключевые слова: супруги, права и обязанности супругов, права и обязанности по содержанию, содержание.

GENERAL STIPULATIONS OF SUPPORT IN MARRIAGE AND AFTER IT'S DISSOLUTION Novokhatska Ia. V.

The legal regulation of support relations in marriage and after its dissolution is analyzed in the article. The main attention is paid to general stipulations of spouse's support.

Key words: spouses, spouses' rights and obligations, support rights and obligations, support.

Надійшла до редакції 14. 11. 2012 р.

УДК 347.472 (477)

А. М. Ісаєв,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ІНСТИТУТ ДАРУВАННЯ: ДОГОВІРНА І НЕДОГОВІРНА КОНЦЕПЦІЇ

У статті досліджуються основні характеристики договірної й недоговірної концепції інституту дарування. Розглянуто підстави і критерії, за якими дарування тлумачилося як договір або односторонній правочин. Зроблено висновок про договірну природу дарування з огляду на сутнісні ознаки цього інституту.

Ключові слова: договірна й недоговірна концепції дарування, воля і волевиявлення в договорі дарування.

Природа відносин дарування має складний і суперечливий характер і залишається дискусійним питанням науки цивільного

права. Для його з'ясування необхідно звернутися до першоджерел, від яких бере початок безвідплатна передача майна у